

pred seboj primer dobrega prispevka oz. zgled za letošnje raziskovalce. Posebej velja opozoriti na Smolejeve prevode besedilnih odlomkov v nalogi (iz francoščine in nemščine) — ti kažejo poleg dobrega znanja obeh tujih jezikov tudi razvit jezikovni čut in smisel za oblikovanje umetnostnega besedila; hkrati prinaša članek v osrednjem delu nekaj misli in posplošitev, ki so vredne morebitne daljše, temeljitejše in metodološko bolj izpolnjene avtorjeve obdelave.

Igor Saksida
Filozofska fakulteta v Ljubljani

GRŠKI MIT IN SLOVENSKA DRAMATIKA

1. Uvod

Pred leti je dr. Taras Kermauner zapisal, da "v slovenski zgodovinski preteklosti grška mitologija ni ustrezala slovenskemu samozavedanju, kar je tudi razumljivo. Bila je preveč splošno evropska; uporabljali so jo tujci, Nemci..."¹ Toda če upoštevamo dve monodrami Josipa Stritarja *Orest* (1866 ali 1867) in *Medeja* (1870), Jarčeve poskuse z *Vaško Antigono* (1939), Smoletovo *Antigono* (1960), Tauferjevega *Prometeja ali temo v zenici sonca* (1968), Mrakovega *Chrysippa* (1976) ter dramska dela, ki so nastala v drugi polovici osemdesetih let (*Klementov padec* in *Dedal* Draga Jančarja, *Elektrino maščevanje* Mirka Zupančiča, *Medeja* Daneta Zajca ter *Odisej in sin ali svet in dom* Vena Tauferja), dobimo vtis kontinuitete ustvarjanja po mitski predlogi na Slovenskem v zadnjih stodvajsetih letih.

Glede na uporabo mitske zgodbe lahko slovenske drame razdelimo na pet kategorij.

2. Kategorije

2.1 Drame, ki mitu sledijo po vsebini

Medeja Daneta Zajca ter *Odisej in sin ali svet in dom* Vena Tauferja sta deli, ki zvesto sledita originalni mitski zgodbi. Dramatika sta ustvarila drami, ki sta mozaična povzetka dveh velikih epopej (Argonavti, Odiseja). Že Tomaž Toporišič je ugotovil, da gre pri Tauferju za "izločanje večjih delov Homerjeve Odiseje" in za "osredotočanje na tisto, kar v tej zgodbi sovпада s Tauferjevim branjem Odiseje".²

Avtorja sta izpostavila le nekatere pomembnejše dogodke iz obeh epopej. Zajc je pričel delo z mitsko-simbolnim nastopom Jazona z enim samim sandalom, nato pa se je vrnil k argonavtskemu mitu šele z dvema Medejinima umoroma.

Prav ta umora razdvojita ljubimca, Jazon se oddalji od žene Medeje, ki zdaj prehaja iz "ljubeče žene v sovražnico". (Iz pogovora avtorja z Danetom Zajcem)

Veno Taufer pa je opisal Telcmahovo - *sinovo* pot k očetu *Odiseju* in njegovo bežanje od doma ter Odisejevo bitko s svetom (Odiseja), da bi se vrnil domov.

2.2 Drama, ki mit vsebinsko spremeni

Elektrino maščevanje Mirka Zupančiča upošteva konflikt med Elektro in Klitajmestro ter Orestov namen maščevanja. Zupančič obstoječi mit spremeni tik pred razpletom, ko naj bi Orest umoril Klitajmestro in Ajgista. Slednji Oresta ujame in ga obsodi na smrt, a Orest uspe narediti samomor. Klitajmestri, ki si ves čas želi smrti in jo tudi pričakuje, pa hčerka Elektra podari življenje in v tem je njeno maščevanje.

¹ Taras Kermauner: Vračanje mita v slovensko dramatiko, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1988, str.40.

² Tomaž Toporišič: Odisejeva dramaturgija rabljenih besed, v Veno Taufer: *Odisej in sin ali svet in dom*, Slovenska knjiga, Ljubljana, 1990, str.79.

Pri Zupančiču nihče ne umori nikogar, tudi Ajgista požro psi. Modifikacija nam komentira v delu starec, rekoč:

"Zgodilo se je drugače, kot smo pričakovali ..." ³

2.3 Drami, ki mitski okvir razširita

Dominik Smole je ob pisanju *Antigone* upošteval mitična dejstva, da je po smrti bratov Polineika in Eteoklesa zavladal Kreon, ki je prepovedal pokop poražencev, čemur se je Antigona uprla.

Vendar Smole ni uporabil lika Antigone. Čemu?

"Antigone v igri nisem potreboval, saj je tema pač v ravnanju in v odločitvah drugih, spričo prepovedanega pokopa enega od padlih bratov; okoli Antigone same je že vse jasno v principu. Drugi (dvor) so me zanimali". (Iz pogovora avtorja z Dominikom Smoletom)

Smoletova *Antigona* izrisuje dvorne reakcije na njeno iskanje in spletkarstvo dvorjanov zoper njo. Sestra Ismena je najprej na njeni strani, potem jo pod vplivom svetnika Teireziasa zapusti; zaročenec Haimon jo ves čas blati, stric in vladar Kreon pa jo na koncu obsodi na smrt...

Za temo drame *Chrysippos* si je Ivan Mrak izbral naključno srečanje med očetom Lajem in sinom Ojdipom, ob katerem sin zagreši očetomor. V ta okvir pa je dodal še mit o Chrysipposu (Lajevem mladostnem ljubimcu), ki predstavlja kralju Laju blodnjo in občutek krivde.

Oba dramatika sta tradicionalno zgodbo razširila in ji tako dodala nove vrednote in svojstveno pomenljivost.

2.4 Drame, ki jim je mit simbol

Veno Taufer si je v svoji zgodnji mistični drami *Prometej ali tema v zenici sonca* zamislil družbo (polis), v kateri je zaradi prevelike višine zidu zavladal mraz. Inženir Prometej je simbol humanista, ki proti vsesplošni pezebi izumi ogenj in ga podari ljudem. Vendar si ga hoče oblastnik — župan Zevs — pridobiti zgolj zase. Taufer izpostavi med svojimi junaki simbolični konflikt med humanizmom ali idealizmom ter elitizmom in politično oligarhijo. Slednja pogubi Prometeja, ki umre za blagor drugih.

Dedal Draga Jančarja je simbol graditelja velikega stalinističnega zapor, ki pa je hkrati simbol labirinta tedanje družbe. Partijski voditelj Marek, ki nadzoruje gradnjo (morda povzet po kretskega kralju Minosu), pa simbolizira tirana, ki ogroža umetnikovo svobodo, s tem pa tudi svobodo družbe. Delo se zaključi s simbolnim Dedalovim nagovorom še nerojenemu sinu Ikaru. Simbolika Ikara pa se že navezuje na Jančarjevo dramo *Klementov padec*, ki naj bi imela delovni naslov *Ikarov padec*.⁴ Klement-Ikar je mlad slovenski filozof sredi malomeščanske predvojne Ljubljane, njegova stremljenja so usmerjena v višje cilje, v nadčloveška premagovanja alpskih sten.

2.5 Monodrame, dramski odlomki — osnutki za ambicioznejša dramska dela

Monodrama *Orest* Josipa Stritarja je nastala 1866 ali 1867. Avtor jo je poslal 19.5.1868 v pismu Franu Levstiku in zapisal, da je v njej "takó rekoč kal, iz katerega bi imela razviti se (po moji misli) vsa tragedija. Enake reči hodijo meni večkrat po glavi".⁵

Poleg *Oresta* je Stritar leta 1870 napisal še *Medejo*. Za obe deli lahko rečemo, da sta poetični monodrami. O njuni dramski naravi priča tudi avtorjev pripis didaskalij, navkljub pismu pa je težko verjeti, da sta bili monodrami osnutek za obsežnejšo dramo.

Stritarjev *Orest* beži v miselnih retrospektivah iz domače hiše, kjer je umoril mater. Gre za določeno stopnjevanje, saj junak z vsako novo mislijo bolj podlega vesti. Tik pred napadom Erinij obtoži sestro Elektro za svojo nesrečo. *Medeja* prikazuje naslovno junakinjo med begom pred možem Jazonom, ko se vrže vsa nemočna, po tožbi in obtožbi moža, skupaj z otrokom prek pečin v morje.

Obe monodrami opisujeta naslovnega junaka, ki tik pred svojim koncem izpove zgodbo svojega življenja in se očisti krivde, saj je bil zapeljan.

Januarja 1939 je Miran Jarc objavil v levičarskem *Zborniku* 39 tri strani *Vaške Antigone* s podnaslovom: odlomek iz tragedije. Dr. Evald Koren meni, da Jarc drame ni nikoli napisal, pa tudi nameraval je najbrž

³ Mirko Zupančič: Elektrino maščevanje, kopija iz arhiva SNG-Drame, Ljubljana, 1987, str.57.

⁴ Tone Partljič: O Ikaru, Klementu, Dedalu, Jančarju in še kom ..., Gledališki list Dedalus, sezona 1987/88, uprizoritev 8, Ljubljana, 1988, str.160.

⁵ Jože Pogačnik: Josip Stritar, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1985, str.35-36.

ni.⁶ Jarc nam predstavi dialog med sestrama, ki se zaradi njunega različnega nazora razširi v konflikt: Jasna (Antigona) sledi svojemu kategoričnemu imperativu in želi pokopati obešenega brata, Mara (Ismena) pa zaradi strahu in etične ozkosti to dejanje zavrača.

Ob dramskih kategorijah lahko opredelimo še deset motivno-tematskih elementov, ki zaznamujejo slovensko mitično dramo.

3. Motivno-tematski elementi

3.1 Družinski odnosi

Slovenski dramatik največkrat poudarjajo odnose *sin - oče* (Tauferjev sin Telemah išče očeta Odiseja, saj je brez njega nemočen; Mrakov sin Ojdip beži od očeta, a ko ga najde, ga mora umoriti), *sin - mati* (Stritarjev Orest sicer umori mater, a ga zlomi vest — Zupančičev pa je zaradi tega ne more; nasprotje med Tauferjevim Telemahom in materjo Penelopo nastopi, ko je mati ob Odisejevem prihodu hladna), *sestra - brat* (Pri Smoletu /Antigona - Polineik/ in pri Zupančiču /Elektra - Orest/ je med njima vez vdanosti in dolžnosti; Zajčeva Medeja pa svojega brata umori), *sestra - sestra* (Smoletovi sestre delujeta najprej vzajemno, nato pa se razideta; pri Jarčevih sestrah pa je razkol vseskozi prisoten).

3.2 Ljubimca

Odnos med ljubimcema je povezan z umorom, ki ga skupaj zagrešita. Prav naklep in izvedba umora je razlog njune združitve, pa tudi duhovne razdružitve zaradi vesti. (Zupančičeva Klitajmestra in Ajgist; Zajčeva Medeja in Jazon)

3.3 Umor tekmecev

Medea umori, da bi ugajala ljubincu, svojega brata Absirta in kralja Peleasa — ljubimčevega tekmeča. Odisej pobije vse snubce, ki so mu tekmeči za prestol in ženo. Kreonov umor Antigone je podobne narave. Polineik in Eteokles sta mu bila v bistvu tekmeča, šele po njuni smrti je prišel do prestola. Antigona pa je Polineikova častilka in iskalka — torej je nezaželenka. Na koncu drame jo Kreon pošlje v smrt, vendar sam ne izreče smrtnih obsodb, postavi samo retorično vprašanje: "Kako so kaznovali Edip, kralj Laj in kralji prejšnji, kadar je kdo očitno prelomil njihov ukaz?"⁷

Smrt omeni stražar, izvrševalec.

3.4 Zapuščene žene

V motivu zapuščenih žena se združijo elementi umora, ljubimcev pa tudi maščevanja ljubincu s strani ljubimke. Agamemnonova žena Klitajmestra ubije moža, ker jo le-ta zanemarja, a je tudi ob novem ljubincu povsem zapuščena. Jazon pri Zajcu zapusti Medejo, zapuščena žena pa mu ubije njuna otroka in mlado nevesto. Penelopa pa svojega moža Odiseja po dolgoletnem čakanju ne more več sprejeti.

3.5 Zalezovalec

Maščevanje morilcema s strani sina ubitega pa je v zalezovanju. Orest zalezuje mater in Ajgista, Jazona ter Medejo pa sin ubitega kralja Peleasa Akast. Dialog med njim in Jazonom je poln kletvic in obsodb, izrečenih tik "preden se spopadeta dva viteza". (Iz pogovora avtorja z Danetom Zajcem)

3.6 Vladar

Vladarska problematika je v slovenski mitski dramatiki nujno prisotna. Najznačilnejši in najbolj dovršen lik je Smoletov tebanski kralj Kreon. Je primer vladarja, ki se boji svojega naroda, da pa bi si zagotovil mir tudi v vladarski hiši, dovoli na začetku Polineikovo iskanje. Vseskozi se mora prepričevati, da je kralj, poleg tega pa je tudi razseljena osebnost. Po načelu "Divide et impera" razdeli obe sestri in osami Antigono. Toda v svoji notranjosti je sam še bolj razdeljen (namreč na kralja, ki "vlada, sodi in kaznuje", ter na kralja, ki je kot vsak drug "zavzet od barve rož v vrtu").⁸ Svetnik mu poda novo definicijo vladarja, ki jo tudi sprejme: kralj ni človek, je zgolj uradnik ljudstva, ki sme tudi ubijati. Antigono pošlje v smrt, da bi dokazal, da je vladar. Vendar bo Kreon ostal le uradnik, saj na koncu svojega nastopa vpraša: "Je moj urad nared? Tudi zdaj, kajne, kot zmeraj, me čakajo dolžnosti?"⁹

Podobno kot Kreon tudi Zajčev Peleas ni prepričan v trdnost lastnega prestola, zato si želi nesmrtnosti, a je prevaran in ubit. Zupančičev Ajgist pa je njuno nasprotje: iz razvratnega povzpetnika postane okružen oblastnik, ki se želi znebiti celo svoje družice in kraljice Klitajmestre. Sklepno starčevsko stanje

⁶ Evald Koren: Antigona v slovenski literaturi: situacija ali junakinja, Primerjalna književnost, Ljubljana, 1986, št. 1, str. 27.

⁷ Dominik Smole: Antigona, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1975, str. 114.

⁸ Smole, op. cit., 35.

⁹ Smole, op. cit., 115.

vladarja predstavlja Mrakov kralj Laj, obnorel starec, ki beži pred grehi preteklosti. Pri slovenskih dramatikih je vladar precej duševno motena oseba, največkrat v strahu za lastni prestol.

3.7 Primerjava oseb

Razliko med Stritarjevo in Zajčev Medejo nakazuje obdobje stodvajsetih let dramatike. Stritarjeva Medea je romantična, svetobolna in materinska, Zajčeva pa erotična, magična in maščevalna. Stritarjev Orest je nebajoč maščevalec, Zupančičev pa človek dilem.

Zanimivo pa je tudi videnje Kirke dveh sodobnih slovenskih dramatikov. Tauferjeva Kirka je zgolj ljubimka, ki ji je Odisej vzel vsakršno moč, Zajčeva pa svečenica, posvečena v odvezo grehov.

Tauferjev Teirezias je zgolj videc v svetu mrtvih, Smoletov pa pragmatistični filozof, zarotniški starec, siva eminenca, skratka človek, ki ima zmeraj zadnjo besedo.

3.8 Zamenjava vlog

Veno Taufer večkrat primerja *Telemaha* z *Orestom*. Če bi namreč Odisej prišel kmalu domov, bi ga pogubili snubci in bi bila njegova usoda podobna Agamemnonovi. Telemah — Orest mora vnaprej preprečiti tragedijo. Oče in sin skupaj pobijeta snubce — Ajgiste. Čeprav Penelopa ne sprejme več moža Odiseja, pri naklepanju umora ne sodeluje, zato ni Klitajmestra.

Kralj Laj je bil v mladosti po nedolžnem obtožen umora ljubimca Chrysipposa. Ivan Mrak nam predstavi Laja, ko vidi v *Ojdipovem* nastopu vrnitev Chrysipposa. Ojdip seveda ni Chrysippos, a se mu zdi Lajevo pripovedovanje "tuje /.../, a čudno blizu".¹⁰ Oče Laj je namreč zaradi prerokbe poslal sina Ojdipa v smrt še kot dečka in ga tako več kot onečastil. Lajeve besede: "Klevetali so vsekrižem, da sem te onečastil",¹¹ so namenjene Chrysipposu, pred katerim je kralj nedolžen, sprejema pa jih Ojdip, pred katerim je oče Laj resnično kriv. Na koncu prepozna sina, Ojdip pa očeta ne, saj Mrak dopušča nadaljevanje zgodbe o Ojdipu v Sofoklejevem delu *Kralj Ojdip*.

3.9 Mitični junaki — resnične osebe

Nekateri mitični junaki imajo morda zasnovo v resničnih ljudeh. Omenili smo že dejstvo, da je Ikar dr. Klement Jug (1898-1924), veliki slovenski alpinist ter filozof, kateremu usodni padec ni bil padec, marveč let.

Andrej Inkret meni, da je Dedal najbrž Milan Apih (roj. 1906), predvojni komunist in dolgoletni zapornik, ki je sodeloval pri izgradnji zloglasnega beograjskega zapora.¹² Le-tega je zasnoval Aleksander Ranković-Leka (1909-1985), katerega verjetno prikazuje Jančarjev voditelj Marek. Apih se je kasneje uveljavil kot oporečnik, kar velja tako za mitičnega kot za Jančarjevega Dedala.

V članku "*Torej spet z Antigono*" je dr. Inkret zapisal, da se je "po Ljubljani čakalo, da je v Kreonu naslikan slovenski notranji minister Boris Kraigher, V Teireziasu pa literarni kritik in partijski ideolog Boris Zihler!..."¹³

Pa povprašajmo avtorja, če sta v teh dveh osebah skrita dva politika?

"Ne. Niti v Kreonu niti v Teireziasu ni nihče skrit. In tudi nasploh razumi, da v boljši literaturi ni odslikavanja, kopiranja etc., temveč sinteza izkušenj, opazovanj, razmišljanj etc. Dobra literarna figura zraste v avtorjevi glavi in v avtorjevem srcu, potem ko je (če mu je bilo dano) prej pridno in zvesto gledal po svetu naokoli. Celó najbanalnejša karikatura bi bila slaba, če bi samo preslikovala to ali ono pri tem ali onem". (Iz pogovora avtorja z Dominikom Smoletom)

3.10 Aktualizacija mita

Miran Jarc je prestavil Antigono v petnajsto stoletje, v čas kmečkih uporov na Slovenskem. V dramskem odlomku, v katerem želi Jasna pokopati od gosposke obešenega brata — puntarja, je moč zaznati Jarčeve poglede na predvno družbo (skorajšen in nujen upor zoper vladajoči razred, nasprotje med tradicionalno ženo (Maro — Ismeno) in avantgardistko (Jasno — Antigono). Pomenljiv je tudi sam izbor tematike kmečkih uporov.¹⁴ Lahko rečemo, da Jarčevo delo izraža njegove levičarske ideje, saj je nastala tik pred vojno in revolucijo na Slovenskem, ki sta morda tudi razlog, da avtor, ki se ju je aktivno udeležil, tragedije ni uspel napisati do konca.

¹⁰ Ivan Mrak: *Igre sveta*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1977, str.18.

¹¹ Mrak, op. cit., 16.

¹² Andrej Inkret: Jančarjeve tri tragikomedije in opombe, v Drago Jančar: *Tri igre*, Mladinska knjiga, str.300.

¹³ Andrej Inkret: *Torej spet z Antigono*, Gledališki list Antigona, sezona 1987/88, uprizoritev 2, Ljubljana, 1987, str.4.

¹⁴ Med levičarskimi pisci je bila tematika kmečkih uporov konec tridesetih let zelo popularna in odmevna. Leta 1937 je dr. Bratko Kreft izdal Veliko puntarjov. V istem letu, kot izda Jarc Vaško Antigono, izide Kardeljev Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, kjer tudi analizira slovenske kmečke upore.

Dobro desetletje in pol po teh dogodkih je Dominik Smole napisal dramo *Antigona*, ki se začenja z mirom, s slavljenjem zmagovalca in zasramovanjem poraženca ... Zakaj torej tema Antigona na koncu petdesetih let v slovenski dramatiki?

"Tema Antigona me je (1958-1959) zanimala seveda zaradi bratomorne vojne, ki sta jo bila v Sofoklejevi Antigoni Eteokles in Polineik. To so bila leta, ko smo že temeljito premišljevali o vojni 1941-1945, bratomorstvo minule vojne je močnemu delu takratnih literarnih tridesetletnikov na najrazličnejše načine problematiziralo čas, ki je bil za nami, in življenje, kakršno je nastalo v njem. Sofoklejeva Antigona je bila pač idealna predloga za varianto moje izkušnje". (Iz pogovora avtorja z Dominikom Smoletom)

Antigonino iskanje je še vedno aktualno iskanje sprave med zmagovalci in poraženci v bratomorni vojni, saj miru (s tem pa tudi konca vojne) vse do pokopa poraženčevih žrtev ne more biti.

Paž Dominika Smoleta je simbol svobodnjaka in idealista, s katerim mora totalitaristični režim še obračunati, saj je obremenjen z umorom in vojno kot večina junakov, ki se na Slovenskem srečujejo z Antigonino zgodbo.¹⁵ Predvsem pa je paž še zmeraj živ...

Tone Smolej,
Ljubljana

Mentorica: Ana Brvar,
Gimnazija Poljane

IZ OCENE

Kot pove že naslov, ima naloga *Grški mit in slovenska dramatika* zelo ambiciozno, široko zasnov; kar preveč gradiva hoče vzeti pod svojo streho, pa ga — kljub prizadevnosti — ne more dovolj uspešno obvladati, tako da se izgublja v preobširnem obnavljanju vsebine in ponazoritvenem navajanju odlomkov (v tolažbo samo to, da so tovrstni naslovi navadno tema magistrskih nalog in doktorskih disertacij). Poleg primerjav slovenskih dramskih besedil — od Stritarjeve *Medeje* in *Oresta* do Jančarjevega *Dedala* in *Klementovega padca* — z njihovimi grškimi predlogami se loteva še iskanja vzporednic in razlik s sočasnimi oz. predhodnimi uresničitvami mitskih vzorcev v evropski dramatiki (od Grillparzerja prek Brechta do Anouilha). Pri analizi modifikacij antičnih predlog v njihovih kasnejših obdelavah bi bila v pomoč medbesediloslovna ali vsaj tematološka metoda, ki bi lahko izostrila bistveno in smiselno strnila podrobne in ponekod tudi zgolj površinske primerjave med besedili. Da bi avtor to lahko storil — če bi tudi tema in način opazovanja bila nekoliko bolj zamejena in opredeljena —, nakazuje tehtna klasifikacija slovenskih dram z mitičnimi vsebinami.

¹⁵ Dr. Koren v prej navedenem delu omenja še novelo Nade Gaborovič *Antigona* s severa ter Antigonine pesmi Jureta Detele. Obe deli sta obremenjeni s smrtjo in bratomornim pokolom.